

MIECZYŚLAW MARKOWSKI (Kraków)

POCZĄTKI ARYSTOTELESOWSKIEJ FILOZOFII PRZYRODY W ŁACIŃSKIM ŚREDNIOWIECZU

Wielki filozof starożytności i osobisty lekarz Aleksandra Wielkiego, Arystoteles (384–322 przed Chr.), stał się w jakimś stopniu wychowawcą pięciu kultur: greckiej, syryjskiej, arabskiej, żydowskiej i europejskiej w średniowieczu. Jego działalność dydaktyczna i pisarska objęła prawie że wszystkie dziedziny ówczesnej wiedzy antycznej. Chociaż recepcja jego pism w łacińskim Zachodzie następowała powoli, a nawet z oporem, wywarły one trwałe wpływy na kształtowanie się nauki średniowiecznej. W filozofii zyskał on nawet zaszczytne miano Filozofa. Wcześniej poznano jego pisma logiczne. Jego dzieła z zakresu filozofii przyrody musiały czekać dosyć długo na przychylnie przyjęcie w Europie łacińskiego średniowiecza.

Niektóre dzieła Arystotelesa – w tym także jego *Kategorie* – i inne pisma neoplatonickie przełożył z języka greckiego na łacinę już w połowie IV wieku retor rzymski Mariusz Wiktoryn (Marius Victorinus Gaius, przed 291 – po 362)¹. Gdy nawrócił się na chrześcijaństwo, starał się w terminologii neoplatonickiej przedstawić koncepcję Trójcy Świętej. Twierdził m. in., że do nieokreślonej substancji Boga-Ojca Syn Boży dodaje formę określoną². Przełożone przez Mariusza Wiktoryna *Kategorie* Arystotelesa wprawdzie nie dochowały się³, ale być może poznał je retor Augustyn⁴.

Na szczególną uwagę zasługuje także łacińska parafraza *Kategorii* Arystotelesa, którą w IV wieku sporządził Vettius Agorius Praetexta-

¹ A. Stutber, *Marius Victorinus*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 7, Freiburg 1962, kol. 90–91.

² J. P. Kenney, *Marius Victorinus*, [w:] E. Craig (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, vol. 6, London–New York 1998, s. 106a.

³ Arystoteles, *Kategorien*, übersetzt und erklärt von K. Oehler, Berlin 1986, s. 45.

⁴ Przed VII w. powstało siedem greckich komentarzy do *Kategorii* Arystotelesa. Ich autorami byli: Porfiriusz, Dexippos, Ammoniusz, Filipon, Olympiodoros, Elias i Symplicjusz.

tus⁵. Przypisano ją Augustynowi i jako jego dzieło funkcjonowało przez wiele wieków⁶. Wpływ arystotelesowskich kategorii pojawił się w augustyńskiej nauce o Bogu, którego przenośnie nazwał substancją w znaczeniu istoty⁷ i subsystencji⁸.

Kategorie i Hermeneutykę Arystotelesa po roku 510 nie tylko przełożył na język łaciński, lecz także skomentował Rzymianin chrześcijańskiego rodu, Boecjusz (480–525). Te dzieła kształtowały myślenie wielu uczonych łacińskiego Zachodu przez kilka wieków. Być może, że Boecjusz w latach od około 510 do 522 roku przełożył jeszcze *Analityki pierwsze*, *Topiki* i *Dowody sofistyczne* Arystotelesa. Te trzy dzieła logiczne stały się przedmiotem studiów na łacińskim Zachodzie jednak dopiero około 1120 roku⁹. Był to pierwszy okres recepcji nauki Arystotelesa¹⁰.

Do recepcji Arystotelesowskiej filozofii przyrody doszło później, dopiero w jej drugiej fazie, która zaczęła się w XII wieku. Przy tym dużą rolę odegrali lekarze, gdyż w owych czasach medycynę, podobnie jak i psychologię, zaliczano właśnie do tej dziedziny wiedzy. Z jego lekarskich pism zachował się niestety tylko fragment *De sanitate et morbo*¹¹.

⁵ Zob. Aristoteles, *Kategorien*, übersetzt und erklärt von K. Oehler..., s. 130.

⁶ *Categoriae decem ex Aristotele decerptae*, [w:] PL 32, 1419–1440. To pseudo-augustyńskie dzieło, jako anonimowe, wydał dopiero L. Minio-Paluello: *Anonymi Paraphrasis Themistianae (Pseudo-Augustini Categoriae decem)*, [w:] *Aristoteles Latinus*, I, 5: *Categoriae vel Praedicamenta*, ed. L. Minio-Paluello, Bruges–Paris 1961, s. 131–175.

⁷ „Est tamen sine dubitatione substantia vel si melius hoc appellatur essentia, quam Graeci ousian vocant” (Augustinus, *De Trinitate libri XV*, ed. W. J. Moutain, F. Glorie, t. V, II, 3, Turnhout 1968, s. 207–208).

⁸ „Sicut enim ab eo, quod est esse, appellatur essentia, ita ab eo, quod est subsistere, substantiam dicimus. Absurdum est autem, ut substantia relative dicatur, omnis enim res ad se ipsam subsistit. Quanto magis Deus, si tamen dignum est, ut Deus dicatur subsistere [...]. Deus autem si subsistit ut substantia proprie dici possit [...]. Unde manifestum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatore intelligatur essentia, quod vere ac proprie dicitur, ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est” (tamże, VII, IV, s. 260–261).

⁹ B. G. Dod, *Aristoteles Latinus*, [w:] *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: from the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism 1100–1600*, ed. A. Kenny, N. Kretzmann, J. Pinborg, Cambridge 1982, s. 46.

¹⁰ Ch. H. Lohr, *The Medieval Interpretation of Aristotle*, [w:] N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg (ed.), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: from the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism 1100–1600*, Cambridge 1982, s. 81.

¹¹ *Aristotelis Opera*, ed. J. Becker, Berlin 1831, 480b 22–30.

Wpływ Arystotelesowskiej myśli lekarskiej i przyrodniczej pojawił się bodajże najpierw w szkole medycznej w Salerno¹², którą nazywano *Civitas Hippocratica*, *Schola Salernitana* lub *Regimen Sanitatis Salernitanum*. Tworzyli ją lekarze łacīńscy, greccy, żydowscy i saraceńscy¹³. Studia lekarskie w niej były poprzedzone przynajmniej trzyletnią nauką logiki¹⁴. Później niezbędnym atrybutem wykształcenia lekarskiego stała się znajomość Arystotelesowskiej filozofii przyrody. Z tej racji dla podkreślenia tego wykształcenia określano lekarza nie jako medyka (*medicus*), lecz jako fizyka (*physicus*). Łączenie arystotelesowskiej filozofii przyrody z medycyną zaczęło się właśnie w szkole lekarskiej w Salerno¹⁵. Dzięki temu nauczanie medycyny w tej szkole zasłynęło z tak wysokiego poziomu nauczania jak prawa w Bolonii i teologii w Paryżu¹⁶.

Zanim doszło do założenia uniwersytetu w Neapolu, kultura arabska przez długi czas rozwijała się na dworze Hohenstaufów. Doprowadziło to do wytworzenia cywilizacji, w której panowała swoboda w sferze przekonań religijnych i w której hołdowano dążeniom naturalistycznym w zachowaniu człowieka. Wykształcony w Oksfordzie matematyk i astrolog Michał ze Szkocji (1235), który najpierw przez pewien czas nauczał w Toledo, gdzie przełożył z języka greckiego na łacinę *Peri zoon historias* Arystotelesa i który przed 1220 rokiem pojawił się na dworze Hohenstaufów w Palermo, przetłumaczył wraz ze swoim zespołem już w 1230 roku z języka arabskiego na łacinę¹⁷ *De animalibus*, *De caelo* i *De anima* Arystotelesa¹⁸.

¹² P. O. Kristeller, *Beitrag der Schule von Salerno zur Entwicklung der scholastischen Wissenschaft im 12. Jahrhundert. Kurze Mitteilung über handschriftliche Funde*, [w:] J. Koch (ed.), *Artes liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*, Leiden, Köln 1959, s. 84–93.

¹³ A. Buck, *Die Rezeption des Humanismus in den juristischen und medizinischen Fakultäten der italienischen Universitäten*, [w:] G. Keil, B. Moller, W. Trusen (ed.), *Der Humanismus und die oberen Fakultäten*, Weinheim 1987, s. 268.

¹⁴ E. Kantorowicz, *Kaiser Friedrich der Zweite*, Berlin 1931, s. 329.

¹⁵ Zob. A. Birkenmajer, *La rôle joué par les médecins et les naturalistes dans la réception d'Aristote au XIIe et XIIIe siècle*, [w:] *La Pologne au VIe Congrès internat. des sciences historiques.*, Oslo 1928, Varsovie 1930.

¹⁶ A. B. Cobban, *The Medieval Universities: Their Development and Organisation*, London 1975, s. 37–47.

¹⁷ Zob. W. Berschin, *Traduzioni in latino nel secolo XIII*, [w:] *Aspetti della letteratura latina nel secolo XIII*. Atti del primo Convegno internazionale di studi dell'Associazione per il Medioevo e l'Umanesimo latini (AMUL), Perugia 3–5 ottobre 1983, a cura di C. Leonardi, G. Orlandi, Perugia–Firenze 1984, s. 229–242.

¹⁸ Chr. Hüнемörder, *Aristoteles. IV: Lateinisches Mittelalter. B: Naturwissenschaftliche Schriften. 1: Zoologie, Botanik*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1, München–Zürich 1980, kol. 939–940.

Szkoła lekarska w Salerno i dwór cesarski w Palermo wpłynęły w jakimś stopniu na to, że filozoficzno-przyrodnicza myśl Arystotelesa rozwinęła się również w Studium Powszechnym (Studium Universale) w Neapolu, gdzie doszło do nauczania nie tylko nauk wyzwolonych, lecz także filozofii przyrody. Pod tym względem Uniwersytet Neapolitański wyprzedził inne włoskie studia generalne. Niektóre filozoficzno-przyrodnicze pisma Arystotelesa i napisane do nich przez Awerroesa komentarze jak i arabska astronomia oraz grecka medycyna były więc bez przeszkód studiowane w Neapolu¹⁹. Zakazane w Paryżu pisma Dawida z Dinant były później studiowane w środowisku neapolitańskim. W jego wolnomyślniej nauce przyrodniczej doszło do zaprzeczenia transcendentności Boga, do utożsamienia Go z materią pierwszą oraz do umieszczenia Go w kategorii substancji, którą Dawid rozciągał również na inne byty przygodne²⁰.

Pod wpływem filozoficznych pism Boecjusza, a zwłaszcza *Timaiosa* Platona w przekładzie Chalcydiusza doszło także w szkole w Chartres w XII wieku do bliższego zajęcia się niektórymi zagadnieniami z filozofii przyrody. Pojawiło się nowe rozumienie natury. Dążono do jej odkrycia przez rozum we własnych prawach i w strukturze fizycznej realności. Wypada przypomnieć, że już w starożytności przez 'naturę' (*physis*) rozumiano istotę (*essentia*) lub substancję. Św. Augustyn nadał pojęciu 'natura' symboliczną interpretację. Według niego natura jest dziełem objawiającego się Boga. Boecjusz, definiując naturę, miał na myśli zarówno substancję jak i przypadłość. Jan Eriugena ze Szkocji podał cztery ujęcia natury. W XII wieku zbiegły się dwie różne koncepcje natury: platońska i boecjańska. W *Timaosie* Platona natura jest traktowana jako dusza świata (*anima mundi*). Opierając się na pismach Boecjusza, Teodoryk z Chartres podał już fizyczne ujęcie natury, określając tym pojęciem formę ciała, byt, substancję i różnicę specyficzną. W ten sposób nastąpiło odejście od symboliczno-spekulatywnej interpretacji natury, a doszło do przejścia do jej fizycznego traktowania. Dało to początek nowej wiedzy o przyrodzonym świecie²¹. Tak odkryta natura stała się samodzielnym przedmiotem nauki

¹⁹ J. A. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu życie, myśl i dzieło*, tł. Cz. Wesołowski, Poznań 1985, s. 32.

²⁰ Davidis de Dinanto *Quaternulorum fragmenta*, primum edidit M. Kurdziałek, „Studia Mediewistyczne” 3:1963, s. 1–94; zob. M. Kurdziałek, *David von Dinant und die Anfänge der aristotelischen Naturphilosophie*, [w:] *La filosofia della Natura nel Medioevo*. Atti del Terzo Congresso Internazionale di Filosofia Medioevale, Milano 1966, s. 683–690.

²¹ A. Speer, *Natur*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, VI, München–Zürich 1993, kol. 1040–1043.

przyrodniczej. Pojęcie nauki bowiem ujęto tutaj ściślej, niż to było w dotychczasowym nauczaniu siedmiu sztuk wyzwolonych i w ujęciu *sacra doctrina*, zmierzającej do podania całościowego obrazu o świecie.

Wśród ówczesnych uczelni szkole katedralnej w Chartres w pierwszej połowie XII stulecia przypadła w tym względzie szczególna rola. Stało się to dzięki takim jej nauczycielom jak Fulbert z Chartres (1028), Iwo z Chartres (1116), Bernard z Chartres (ok. 1126), Gilbert z Poitiers (de la Porrée, 1154), Wilhelm z Conches (1154) i Teodoryk z Chartres (ok. 1150). W wyniku ich działalności naukowej doszło do desakralizacji natury, do racjonalnej interpretacji jej zjawisk. Na miejsce symboliczno-spekulatywnego badania natury wkroczyło stopniowo rozumowe zainteresowanie się strukturą, cechami konstytutywnymi i właściwościami rzeczywistości fizycznej przy jednoczesnym pomijaniu tradycyjnego, biblijnego wyjaśniania natury. Przy tym wzięto naturę jako zespół wszystkich naturalnych bytów w ich istocie i w aspekcie prawa ich powstawania i wzrastania. Uczynienie odkrytej natury przedmiotem osobnych badań było w tym czasie poważnym osiągnięciem naukowym²². Dla określenia tej powstającej nauki przyrodniczej pojawiły się pojęcia *'physica'* i *'scientia naturalis'*. Poza już wspomnianym Teodorykiem z Chartres do jej głównych przedstawicieli wypada jeszcze zaliczyć dwunastowiecznego angielskiego filozofa przyrody Adelarda z Bath. W rozumieniu natury w tych czasach znalazł wyraz moment jednoczący i pozwalający na dociekanie nad przyczynami materii, ruchu, tworzyw świata²³. W XII wieku świat chrześcijański nie był jeszcze przygotowany do przyjęcia kosmologii Arystotelesa, która, opierając się na przyrodzonym rozumie, była zwrócona ku ziemi. Szkoła w Chartres pozostała długo wierna tradycji platońskiej²⁴. Od V do końca XII wieku myślenie średniowieczne kształtował bowiem wielki autorytet sławnego biskupa Augustyna. Rozpowszechniane w tym czasie doktryny augustyńskie zawierały sporo elementów platonizmu i neoplatonizmu. Temu idealistycznemu prądowi myślowemu dopiero w XIII wieku przeciwstawił się realizm arystotelesowski.

²² A. Speer, *Die entdeckte Natur. Untersuchungen zu Begründungsversuchen einer „scientia naturalis“ im 12. Jahrhundert*, Leiden–New York–Köln 1995, s. 2.

²³ S. Bafia, *Nauka o strukturze bytu materialnego, jego przyczynach i stworzeniu świata w pismach Teodoryka z Chartres*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 24:1988 z. 2, s. 7–41.

²⁴ Zob. Z. Li ana, *Koncepcja Logosu i natury w szkole w Chartres. Heurystyczne funkcje chrześcijańskiej koncepcji Logosu w kształtowaniu się nowożytnego pojęcia natury. Analiza dorobku Szkoły w Chartres w perspektywie filozofii nauki*, Kraków 1996.

W ciągu XII wieku rozwinął się ożywiony ruch translatorski. Przyczynił się on bardzo do odzyskania wielu zdobyczy antycznej nauki, zwłaszcza zaś starożytnej filozofii przyrody. Filozoficzno-przyrodnicze pisma Arystotelesa uczeni łacińskiego Zachodu poznali nie tylko bezpośrednio z przekładów greckich, lecz także pośrednio z tłumaczeń arabskich, syryjskich i perskich. Założona w XII wieku i działająca około 1150 roku pod kierunkiem Dominika Gundisalina w Toledo szkoła tłumaczy, w której przez jakiś czas działali Anglicy Aleksander Neckham i Alfred z Sareshel oraz Michał ze Szkocji, przyczyniła się również do przetłumaczenia na łacinę arabskich i żydowskich filozoficzno-przyrodniczych dzieł Arystotelesa, które posiadały już swoje komentarze. W tym przypadku uczeni łacińskiego Zachodu poznali arystotelizm nie w jego autentycznej formie, lecz w określonej interpretacji. Ze względu iż zawierały one elementy poglądów nieprawowiernych, ich recepcja na chrześcijańskim Zachodzie przebiegała również powoli.

Przypuszczalnie w latach 1125–1150 Jakub z Wenecji przełożył z języka greckiego na łacinę nie tylko *Analityki wtóre*²⁵, lecz także takie dzieła filozoficzno-przyrodnicze Arystotelesa, jak *Physica* (fragmenty), *De anima*, *De memoria et reminiscencia*, *De longitudine et breuitate vitae*, *De iuuentute et senectute*, *De respiratione* i *De vita et morte*. Przed 1162 rokiem Henryk Aristippus przetłumaczył z greckiego czwartą księgę *Meteorologii* Arystotelesa. Trzy pierwsze księgi tego dzieła Gerard z Cremony przełożył z języka arabskiego przed 1187 rokiem. W tym czasie w Hiszpanii dokonał on także przekładów *Fizyki*, *O niebie* i *O powstawaniu i ginięciu* Arystotelesa. Jeszcze w XII wieku anonimowi tłumacze zajęli się przekładem z greckiego fragmentów jego *Fizyki* (*translatio vaticana*)²⁶ i takich dzieł jak *De generatione et corruptione* (*translatio vetus*) i niektóre traktaty psychologiczno-biologiczne (*De sensu et sensato*, *De somno et vigilia*)²⁷.

Zapoczątkowana w XII wieku akcja przekładów filozoficzno-przyrodniczych dzieł Arystotelesa tak z języka arabskiego i hebrajskiego jak i z greckiego na łacinę rozwinęła się w pełni dopiero w następnym stuleciu, zwłaszcza dzięki ożywionej działalności na tym polu

²⁵ Znajomość tego dzieła posiadał Jan z Salisbury w *Metalogicon* (1159).

²⁶ Zob. J. B r a m s, *Das Verhältnis zwischen der translatio Vaticana und der translatio vetus der aristotelischen Physik*, [w:] *Aristotelisches Erbe im arabisch-lateinischen Mittelalter. Übersetzungen, Kommentare, Interpretationen*, hrsg. von A. Z i m m e r m a n n, für den Druck besorgt von G. V u i l l e m i n - D i e m, Berlin–New York 1986, s. 190.

²⁷ B. G. D o d, *Aristoteles Latinus*, s. 46–47, 75–77.

Michała ze Szkocji (ok. 1235), Roberta Grossetesta (1253) i Wilhelma z Moerbeke (1286). O ile arystotelesowska logika i teoria poznania wtargnęła do szkół na Zachodzie już w XII wieku i przyczyniła się do powstania nowej metodyki naukowej, o tyle jego filozofia przyrody, przyjęta początkowo z entuzjazmem tylko przez lekarzy, pojawiła się dopiero w XIII wieku w Paryżu, gdzie zainteresowali się nią nauczyciele *Facultas Artium*. Ponieważ przedstawiała inny obraz świata i przyrody od tego, który do tej pory lansowały źródła objawione, doktryny augustyńskie i pseudodionizjańskie, wzbudziła ona także zrozumiałe zainteresowanie teologów.

Z faktu wydania w 1210²⁸ i 1215²⁹ roku kościelnych zakazów studiowania arystotelesowskiej filozofii przyrody, za którymi stali oczywiście konserwatywni teolodzy augustyńscy, można wnioskować, że w tym czasie w środowisku paryskim nie tylko głosili swoją naukę magistrzy filozofii Amalrych z Bène (1206/7) i Dawid z Dinant (po 1210), lecz także były znane przynajmniej niektóre *libri naturales* Arystotelesa³⁰. W ten sposób obok lekarskiej szkoły w Salerno, prawnych uniwersytetów bolońskich i Uniwersytetu Oksfordzkiego, na którym dominowało nauczanie czterodroża (*quadrivium*), Paryż stał się z biegiem czasu głównym ośrodkiem studiów nad „nowym Arystotelesem” w ogólności i nad jego na nowo odkrytą i udostępnioną w języku łacińskim filozofią przyrody w szczególności. Wspomniane zakazy nie zdołały wszakże na dłuższy okres czasu powstrzymać zataczającego coraz szersze kręgi oddziaływania „nowej” filozofii przyrody.

Statuty Uniwersytetu Paryskiego, które w 1215 roku zatwierdził legat papieski Robert z Courçon, utrzymywały, że z zakresu matematyki i szeroko pojętej wiedzy przyrodniczej należy wykładać tylko nauki wchodzące w skład czterodroża (*quadrivium*), jak to czyniono w Oksfordzie. Wypada dodać, że w średniowieczu na Uniwersytecie Paryskim nie było katedry astronomii.

Dla filozoficzno-przyrodniczych studiów w Paryżu wielkie znaczenie miało pismo papieża Grzegorza IX z 13 kwietnia 1231 roku zaczy-

²⁸ „Nec libri Aristotelis de naturali philosophia, nec commenta legantur Parisius publice vel secreto. Et hoc sub poena excommunicationis inhibemus” (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. Denifle, E. Châtelain, vol. I, Paris 1889, s. 70, nr 11); zob. F. van Steenberghe, *Die Philosophie im 13. Jahrhundert*. Aus dem französischen Übertragen von R. Wagner, München 1977, s. 90–100.

²⁹ „Non legantur libri Aristotelis de *methafisica* et de *naturali philosophia*, nec *summe* de eisdem, aut de doctrina magistri David de Dinant, aut Amalrici heretici, aut Mauricii hyspani” (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, s. 78, nr 12).

³⁰ M. A. Schmidt, *Scholastik*, [w:] *Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch*, hrsg. von K. D. Schmidt und E. Wolf, Bd. II/2, Göttingen 1969, s. 108.

nające się od słów: „*Parens scientiarum Parisius...*”, w którym powtórzono zakaz studiowania dzieł przyrodniczych Arystotelesa aż do czasu ich oczyszczenia od błędów³¹. Z powyższego zakazu można wnioskować, że już w tym czasie w Paryżu takie próby podejmowano.

W latach 1230–1240 w Paryżu powstał podręcznik dla studentów. W nim występuje podział nauki, która najpierw dzieli się na logikę, matematykę i naukę przyrodniczą. Charakterystyczną cechą tego podziału jest to, że wyeliminowano z niego sztuki wyzwolone, które do tej pory dzielono na *trivium* i *quadrivium*. Sztuki wyzwolone włączono jednak do drugiego podziału nauk, które w tym podręczniku podzielono znowu trychotomicznie na filozofię racjonalną, naturalną i praktyczną, czyli moralną. W obrębie filozofii racjonalnej zamieszczono *trivium*. Mówiąc dokładniej, chodziło o gramatyczne dzieła Pruscjana i Donata, retoryczne pismo Cyserona *De inventione*, cały organon Arystotelesa, *Isagogę* Porfirusza i logiczne traktaty Boecjusza. W zakres filozofii naturalnej weszła metafizyka, matematyka i fizyka. Podstawowymi tekstami z filozofii bytu była *Metafizyka* Arystotelesa i pseudo-arystotelesowska księga *O przyczynach*. W obrębie wyróżnionej matematyki zamieszczono astronomię, której nauka miała zasadać się na *Almageście* Ptolemeusza, geometrię opartą na *Elementach* Euklidesa i arytmetykę i teorię muzyki, do czego miano korzystać z takich dzieł Boecjusza, jak *Institutio arithmetica* i *Institutio musica*. Fizykę w tym podziale nauk rozumiano szeroko jako *scientia naturalis inferior*. Jej nauka opierała się wyłącznie na takich przyrodniczo-filozoficznych dziełach Arystotelesa jak *Fizyka*, *O niebie*, *O powstawaniu i ginięciu*, *Meteorologica*, *O roślinach*, *O zwierzętach*, *O duszy*, *Krótkie rozprawy psychologiczno-biologiczne* i *O biciu serca*. Z dziedziny filozofii praktycznej wymieniono tylko *Etykę* Arystotelesa. Nie mówiono ani o jego *Polityce*, ani o *Ekonomice*. W ich miejsce do tego działu weszły jeszcze takie pisma, jak *De officiis* Cyserona, *Timaios* Platona i *De consolatione philosophiae* Boecjusza³². Jak z tego podziału nauki widać, to w latach trzydziestych XIII wieku na Uniwersytecie Paryskim znano i studiowano już szeroki zestaw dzieł filozoficzno-przyrodniczych Arystotelesa, chociaż nie były one jeszcze oficjalnie dopuszczone do publicznego nauczania. W wydanych około 16 lutego

³¹ „Ad hec jubemus, ut magistri artium unam lectionem de Prisciano et unum post alium ordinarie semper legant, et libris illis naturalibus, qui in Concilio provinciali ex certa causa prohibiti fuere, Parisius non utantur, quousque examinati fuerint et ab omni errorum suspitione purgati” (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, s. 136–139, nr 79).

³² Ch. H. Lohr, *The Medieval Interpretation of Aristotle...*, s. 85–86.

1252 roku statutach dla studentów ubiegających się o bakalaureat nacji angielskiej dodano jeszcze *De anima* Arystotelesa³³.

Podstawowe znaczenie dla studiów filozofii w ogólności, a filozofii przyrody w szczególności, posiadają statuty wydane 19 marca (1254) 1255 roku w Paryżu, które znacznie poszerzyły dotychczasowy kanon dzieł przeznaczonych do wykładania³⁴. Dodano w nim takie dzieła filozoficzno-przyrodnicze Arystotelesa, jak *Fizyka* (Φυσικὴ ἀκροασις, *Physica auscultatio*), *O niebie* (Περὶ οὐρανοῦ, *De caelo*), *Meteora* (Περὶ μετεωρῶν, *Metheora*), *O powstawaniu i ginięciu* (Περὶ γενεσεως και φθορας, *De generatione et corruptione*), *O duszy* (Περὶ ψυχης, *De anima*), *O zwierzętach* (*De animalibus*), *Krótkie rozprawy psychologiczno-biologiczne* (*Parva naturalia*)³⁵, jak *O zmysłach i przedmiotach* (Περὶ αἰσθησεως και αἰσθητων, *De sensu et sensibilibus*), *O śnie i czuwaniu* (Περὶ υπνου και εγρηγορσεως, *De somno et vigilia*), *O pamięci i przypominaniu sobie* (Περὶ μνημης και αναμνησεως, *De memoria et reminiscencia*), *O życiu i śmierci* (Περὶ ζωης και θανατου, *De vita et morte*), *O młodości i starości* (Περὶ νεοτητος και γηρως, *De iuven-tute et senectute*) i *O oddychaniu* (Περὶ αναπνοης, *De respiratione*)³⁶. Umieszczenie tych dzieł Arystotelesa w paryskim kanonie nauczania stało się wielkim zwycięstwem arystotelesowskiej filozofii przyrody. Ponieważ papiescy legaci w 1366 roku nawet zachęcali do ich studio-wania, paryski wykaz tych dzieł stał się wzorem przy redagowaniu statutów dla innych wydziałów filozofii średniowiecznych uniwersyte-tów. W ten sposób stały się one trwałą podstawą nauczania filozofii przyrody na kilka wieków. Ich różna interpretacja sprawiła, że na

³³ *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, nr 201.

³⁴ „Anno Domini MCCL quarto. Noverint universi, quod nos omnes et singuli magistri artium de communi assensu nostro, nullo contradicente, [...] statuimus et ordinavimus, quod omnes et singuli magistri nostrae facultatis imposterum libros [...] absolvere [...] teneantur: [...] Physicam Aristotelis, [...] librum De animalibus [...], librum Caeli et mundi, librum Meteororum cum quarto [...], librum De anima [...], librum De generatione [...], librum De sensu et sensato [...], librum De somno et vigilia [...], librum De plantis [...], librum De memoria et reminiscencia [...], librum De diffrentia spiritus et animae [...], librum De morte et vita” (*Chartularium Univer-sitatis Parisiensis*, I, s. 277–279, nr 246); zob. Ch. H. Lohr, *The new Aristotle and «science» in the Paris Arts Faculty (1255)*, [w:] *L'enseignement des disciplines à la Faculté des arts (Paris et Oxford, XIIIe–XVe siècles)*. Actes du colloque international [Paris, 18–20.05.1995], édités par O. Weijers, L. Holtz, Paris 1997, s. 251.

³⁵ D. Frede, *Aristoteles*, [w:] *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von H. Cancik, H. Schneider, I, Stuttgart–Weimar 1996, kol. 1137–1141.

³⁶ F. Überweg, *Grundriß der Geschichte der Philosophie. III: Ältere Akademie. Aristoteles-Peripatos*, hrsg. von H. Flashar, Basel 1983, s. 278 n.

kanwie antycznego arystotelizmu powstały różne orientacje w średniowiecznej filozofii przyrody. Znalazły one swój wyraz w średniowiecznych komentarzach napisanych do wspomnianych dzieł Arystotelesa. Inne teksty, które objaśniano jeszcze na średniowiecznych wydziałach filozofii, nie miały już tak wielkiego wpływu na kształtowanie się filozoficzno-przyrodniczej wiedzy.

Do połowy XIII wieku znajomość przełożonych na łacinę pism filozoficzno-przyrodniczych Arystotelesa wzrosła do tego stopnia, że utworzyły one odrębną i ogromną dziedzinę wiedzy o świecie i o ludziach. Zawarte w nich wiadomości wychodziły daleko poza dotychczasową wiedzę przyrodniczą, która mieściła się w chrześcijańskiej wizji świata i była przedstawiana w terminologii nawiązującej w jakimś stopniu do Augustyna, a nawet i Platona. Zderzenie się pogańskiego światopoglądu z wierzeniami chrześcijańskimi wyłoniło jednak wiele problemów, a nawet konfliktów. Nie można ich było rozwiązać na płaszczyźnie augustynizmu, który w pierwszej połowie XIII wieku był tylko zlepkiem doktryn powiązanych z myślą biblijną, a nie z samodzielnym systemem filozoficznym. Do jego powstania przyczynili się dopiero wybitni myśliciele. Dzięki ich naukowej działalności średniowieczna scholastyka wchłonęła starożytną myśl filozoficzno-przyrodniczą Arystotelesa i wytworzyła określone systemy filozofii, które były wyraźnie oddzielone od teologii i w których filozofia przyrody zajmowała zaszczytne miejsce. Aczkolwiek nauczanie średniowiecznej filozofii przyrody opierało się na podstawie filozoficzno-przyrodniczych dzieł Arystotelesa, to jednak w wyniku wyężonej pracy komentatorskiej wyłonił się nowy obraz o stworzonym przez Boga wszechświecie, w którym wzniosłą rolę przypadło spełniać najdoskonalszemu stworzeniu ziemskiemu – człowiekowi, który jako istota wolna mógł przeciwstawić się pogańskiemu necesytaryzmowi i propagowanemu przez astrologów kosmicznemu determinizmowi³⁷.

³⁷ Zob. M. Markowski, *Człowiek wobec wpływu ciał niebieskich w okresie przedkopernikańskim*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 115 n.

DIE ANFÄNGE DER ARISTOTELISCHEN NATURPHILOSOPHIE IM LATEINISCHEN MITTELALTER

Zusammenfassung

Der bedeutende Philosoph der Antike und Leibarzt Alexanders des Großen, Aristoteles ist zum Erzieher von fünf Kulturen (griechischen, syrischen, arabischen, jüdischen, europäischen) im Mittelalter geworden. Seine Tätigkeit umfaßte fast die ganze antike Wissenschaft und übte auch einen dauerhaften Einfluß auf das Mittelalter aus. In der ersten Phase der Rezeption des Aristotelismus knüpfte man nur an die logischen Schriften des Aristoteles. Seine naturphilosophischen Werke wurden erst in der zweiten Phase im lateinischen Abendland bekannt. An erster Stelle waren es Ärzte, die sich für die Assimilation seiner Naturphilosophie einsetzten. Dies verlief doch nicht ohne Schwierigkeiten. Die Übersetzungstätigkeit der naturphilosophischen Schriften des Aristoteles geschah sowohl indirekt aus dem Arabischen und Hebräischen wie auch direkt aus den griechischen Vorlagen. Trotz wiederholte Verbote wurden die naturphilosophischen Schriften des Aristoteles in lateinischer Sprache 1255 in Paris für das Universitätsstudium zur Verfügung gestellt. Von dort strahlte seine Naturphilosophie weiter aus. Sie wurde nicht immer rein historisch von den großen mittelalterlichen Naturphilosophen betrachtet. Die naturphilosophischen Schriften des Aristoteles dienten später mehr als Gegenstand zu einem Ansatz des eigenen Philosophierens. Durch die verschiedenartige Aristoteles-Interpretation entstanden viele Kommentare zu seinen naturphilosophischen Werken.